

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.42>

ФУНКЦІЇ СУБІНСТИТУТУ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Константинов А.К.,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0009-0003-4078-6247
e-mail: Andrey.k.k.lawyear95@gmail.com

Константинов А.К. Функції субінституту витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві.

У статті досліджено функціональне призначення субінституту витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві. Проаналізовано доктринальні позиції щодо функціонального навантаження інституту судових витрат. На цьому підґрунті аргументовано доцільність виокремлення функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу, як складової частини інституту судових витрат, що має специфічну предметну спрямованість та виконує відносно самостійні завдання у межах господарського процесу. Сформульовано основні функції цього субінституту та розкрито зміст кожної з них, в тому числі крізь призму правозастосовної практики господарських судів. Зокрема, аргументовано наявність гарантійно-компенсаційної функції, яка інтегрує цілі реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу з механізмами відшкодування витрат сторони, на користь якої ухвалено рішення в господарському судочинстві. Виокремлено процесуально-регулятивну функцію як таку, що реалізується через нормативне регулювання порядку, підстав і меж компенсації витрат. Уточнено охоронну функцію, яка полягає у захисті суб'єктивних прав учасника судового процесу шляхом забезпечення справедливого розподілу фінансового тягаря у зв'язку із розглядом справи у господарському суді. Обґрунтовано наявність оціночно-критеріальної функції, яка проявляється у формуванні судом стандартів правомірності, розумності й обґрунтованості витрат на професійну правничу допомогу. Виділено функцію стимулювання, яка пов'язана з впливом механізму компенсації на процесуальну дисципліну сторін та запобігання зловживанням процесуальними правами. Виокремлено правничо-ідентифікаційну функцію, яка відмежовує професійну правничу допомогу як специфічну діяльність у сфері юрисдикційного захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Сформульовано висновок, що реалізація наведених функцій має забезпечити правову визначеність, зміцнити довіру до судової системи та сприяти утвердженню верховенства права.

Ключові слова: адвокат, професійна правнича допомога, господарське судочинство, відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, судові витрати, функції права, субінститут витрат на правничу допомогу.

Konstantynov A.K. Functions of the sub-institute governing the costs of professional legal assistance in commercial litigation.

The article examines the functional purpose of the sub-institute of expenses for professional legal assistance in commercial litigation. The doctrinal positions regarding the functional load of the institute of court costs are analyzed. On this basis, the expediency of distinguishing the functions of the sub-institute of expenses for professional legal assistance, as a component of the institute of court costs, which has a specific subject focus and performs relatively independent tasks within commercial proceedings, is argued. The main functions of this sub-institute are formulated and the content of each of them is revealed, including through the prism of the law enforcement practice of commercial courts. In particular, the existence of a guarantee-compensatory function is substantiated, which integrates the goals of implementing the constitutional right to professional legal assistance with the mechanisms for

reimbursing the expenses of the party in whose favor the decision was made in commercial litigation. The procedural-regulatory function is distinguished as one implemented through the normative regulation of the procedure, grounds, and limits of cost compensation. The protective function is clarified, which consists in protecting the subjective rights of a participant in the judicial process by ensuring a fair distribution of the financial burden in connection with the consideration of a case in a commercial court. The presence of an evaluative-criteria function is substantiated, which manifests itself in the formation by the court of standards of legality, reasonableness, and justification of expenses for professional legal assistance. The stimulating function is singled out, associated with the impact of the compensation mechanism on the procedural discipline of the parties and the prevention of abuses of procedural rights. The legal-identification function is highlighted, which distinguishes professional legal assistance as a specific activity in the field of jurisdictional protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities. It is concluded that the implementation of the mentioned functions should ensure legal certainty, strengthen trust in the judicial system, and contribute to the affirmation of the rule of law.

Key words: lawyer, professional legal assistance, commercial litigation, reimbursement of expenses for professional legal assistance, court costs, functions of law, sub-institute of expenses for legal assistance.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному господарському процесі витрати на професійну правничу допомогу становлять не лише інструмент реалізації права сторін на захист, а й виконують низку важливих функцій, що виходять за межі суто компенсаційного призначення. Дослідження функцій субінституту витрат на правничу допомогу в господарському судочинстві є необхідним з огляду на практичну потребу у їх чіткому розмежуванні із іншими судовими витратами, нормативному осмисленні та врахуванні у правозастосуванні, зокрема, при вирішенні питань щодо розподілу судових витрат. Актуальність дослідження функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу також зумовлена посиленням ролі професійної правничої допомоги та можливістю компенсації понесених витрат виключно за надані послуги адвокатом, у зв'язку із чим постає необхідність глибшого аналізу функціонального призначення останніх.

Метою дослідження є з'ясування змісту, характеру та класифікації функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві, з урахуванням їхньої правової природи, з метою виявлення їх практичного значення для належного нормативного осмислення і вдосконалення механізму розподілу таких витрат.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання функцій судових витрат було предметом дослідження в наукових працях С.Е. Устюшенко, О.В. Богомол, С.А. Колісника, Т.В. Степанової, які звернули увагу на різницю у підходах до визначення переліку та кількості функцій, а також до термінології. У своїх дослідженнях вони провели аналіз функцій усіх судових витрат, натомість потребують вивчення функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу, який (субінститут) входить до інституту судових витрат і має свої особливі (специфічні) функції. В теорії господарського процесуального права функції саме субінституту витрат на професійну правничу допомогу в контексті оновленого процесуального законодавства не були предметом спеціального дослідження.

Виклад основного матеріалу. У межах господарського процесуального права витрати на професійну правничу допомогу становлять окремий субінститут інституту судових витрат. З одного боку, витрати на професійну правничу допомогу є інструментом реалізації права особи на судовий захист через залучення фахового правника (адвоката), а з іншого – складовою системи судових витрат, які мають бути компенсовані сторонами, на користь якої ухвалено судові рішення.

Вважаємо, що особливість цього субінституту полягає в тому, що зазначені витрати не лише компенсують понесені стороною витрати на професійну правничу допомогу, яка надається адвокатом, а й виконують комплекс важливих процесуальних і матеріально-правових функцій, які мають вплив на реалізацію права на правосуддя, забезпечення рівності сторін та ефективність судового розгляду. З огляду на це постає необхідність системного аналізу функцій цього субінституту, з метою їх належної класифікації, визначення змісту та практичного значення.

Як відомо, поняття «функція» введено до наукового обігу німецьким філософом, математиком, мовознавцем Г. Лейбницем на межі XVII-XVIII століть. Цей термін латинського походження (function) і перекладається як «здійснення», «виконання», а в широкому розумінні означає обов'язок, роль, яку виконує відповідний інститут, характеристику напрямку чи аспекту діяльності [1, с. 365].

Як зазначає С.Е. Устюшенко, при дослідженні функцій інституту судових витрат необхідно відштовхуватись від загальнотеоретичного розуміння функцій права, адже кожна норма права чи правовий інститут в кінцевому результаті спрямовані на виконання тих функцій, які стоять перед правом загалом, а тому навряд чи варто жорстко відділяти функції права взагалі від функцій окремих інститутів права. Водночас необхідно зважати й на специфіку тих завдань, які стоять перед різними правовими інститутами в механізмі правового регулювання певних суспільних відносин [2, с. 33].

Ми підтримуємо цю тезу, оскільки вона дозволяє поєднати загальнотеоретичний рівень аналізу з прикладним дослідженням конкретного правового явища. Дійсно, функції окремого правового інституту не можуть розглядатися ізольовано від базових функцій права, оскільки правові інститути – це структурні елементи системи права, що реалізують його призначення в конкретних сферах суспільних відносин. У свою чергу, кожен інститут права та його субінститути мають і власне функціональне навантаження, яке зумовлюється процесами спеціалізації права та визнається предметом правового регулювання.

При формулюванні функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу доцільно виходити з базових функцій права та напрацьованих і класифікованих іншими науковцями функцій інституту судових витрат. Водночас, завдяки сутності витрат на правничу допомогу та специфіці механізму компенсації їх відшкодування, в межах цього субінституту проявляються і власні, спеціальні, функції, які враховують його призначення як інструмента забезпечення доступу до правосуддя, ефективності представництва та реалізації принципу справедливості у розподілі фінансового навантаження між сторонами судового процесу.

В.В. Резнікова відзначає, що господарський процес являє собою єдність процесуальних прав і обов'язків господарського суду, сторін та інших учасників процесу. Тому трактується він подекуди саме як система послідовно здійснюваних процесуальних дій господарського суду, інших учасників судочинства у зв'язку з розглядом і вирішенням конкретної справи [3, с. 42]. Відповідно, витрати на професійну правничу допомогу «супроводжують» господарський процес на всіх можливих стадіях його розвитку (від підготовки позовної заяви та пред'явлення позову до суду, включно з судовим контролем за виконанням судових рішень).

Водночас, перед тим як перейти до обґрунтування спеціальних функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу, доцільно звернутися до загальнотеоретичних функцій права, а також виокремити функції інституту судових витрат загалом, у межах якого існує й розвивається субінститут витрат на професійну правничу допомогу. Саме узагальнене розуміння призначення та функціонального навантаження інституту судових витрат у правовій системі створює методологічну основу для виокремлення, класифікації та правового осмислення специфічних функцій його складових елементів, зокрема, витрат на професійну правничу допомогу, які мають власну природу, сферу дії та вплив на процесуальні правовідносини в господарському судочинстві.

Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко відмічають, що право, як найбільш дійовий регулятор суспільних відносин, вирізнятиметься також своїм функціональним навантаженням, в якому домінують або регулятивні, або охоронні властивості [4, с. 22].

Ці два важливі напрямки впливу на суспільні відносини проявляються в кожній нормі та інституті права, а тому безумовно властиві й інституту судових витрат.

В науковій літературі виділяють широкий спектр функцій інституту судових витрат, серед яких називають регулятивну, охоронну, оплатну, компенсаційну, загально-превентивну та спеціально-превентивну, обмежувальну, запобіжну, забезпечувальну, виховну, відплатну та функцію доступності судочинства. В проаналізованих дослідженнях акцент робиться на різних поєднаннях цих функцій, що відображає багатовимірний характер впливу інституту судових витрат на процесуальні відносини [5, с. 35-36; 6, с. 46; 7, с. 107].

При цьому окремі науковці заперечують самотійність компенсаційної функції, розглядаючи її як різновид фіскальної, а також не визнають превентивну функцію окремою, відносячи її до складової обмежувальної та оплатної, яку, у свою чергу, розглядають як елемент економічної функції [2, с. 33-34]. На нашу думку, обмежувальна функція, не притаманна витратам на професійну правничу допомогу, оскільки, сторона може не просити суд про їх відшкодування, і як такі вони не впливають на динаміку судового процесу, не зумовлюють будь-яких процесуальних обмежень чи негативних наслідків, на відміну від інших видів судових витрат (зокрема, залишення позову без руху у разі несплати судового збору тощо).

З огляду на наведені функції права та сформульовані науковцями функції інституту судових витрат, можна сформулювати, доповнити і уточнити функції субінституту витрат на професійну правничу допомогу, зважаючи на їх системні зв'язки між собою, наступним чином.

Серед функцій субінституту витрат на професійну правничу допомогу, спільних із функціями судових витрат, можна виокремити такі, як превентивна, охоронна, гарантійно-компенсаційна.

Превентивна функція проявляється у забезпеченні правопорядку і стабільності у сфері господарських правовідносин шляхом стимулювання правомірної поведінки учасників процесу. Деталізація нормативно-правового регулювання господарських відносин (корпоративних, відносин на фінансових ринках, відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції тощо) та великий обсяг господарського законодавства, що потребує наявності у адвоката поглиблених професійних знань, та, відповідно, усвідомлення сторонами необхідності сплати іноді доволі значних витрат на професійну правничу допомогу, майбутня оцінка судом поведінки сторін при розподілі судових витрат (так, відповідно до ч. 9 ст. 129 ГПК України у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору) мають спонукати позивача до зваженого ставлення до ініціювання судового процесу (і в цьому сенсі можна сказати про «обмежувальну» спрямованість компенсаційної функції), запобігати поданню безпідставних позовів і сприяти забезпеченню справедливо-му розподілу цих витрат за результатами судового розгляду.

Охоронна функція виявляється у захисті майнових інтересів сторони, яка понесла витрати на оплату професійної правничої допомоги в процесі захисту своїх прав у суді, шляхом компенсації цих витрат за рахунок іншої сторони, в залежності від прийнятого судом рішення по суті спору. Це сприяє відновленню справедливості у розподілі витрат між учасниками процесу та запобігає необґрунтованому фінансовому навантаженню на сторону, що діяла у господарських правовідносинах правомірно.

Гарантійно-компенсаційна полягає у тому, що держава через припис ст. 59 Конституції України про право кожного на професійну правничу допомогу, розвинений у господарському процесуальному законодавстві, не лише визнає право суб'єкта господарювання та фізичної особи скористатися професійною допомогою адвоката як представника у господарському процесі, але й гарантує можливість компенсації понесених ними витрат, якщо рішення ухвалено на їх користь.

При цьому, зазначена функція працює саме в поєднанні гарантійної і компенсаційної ролей, тобто компенсація можлива лише за умови дотримання двох обов'язкових передумов: по-перше, витрати мають бути понесені за фактичне надання правничої допомоги саме адвокатом (відповідно до вимог статей 1 та 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [8]; по-друге, сторона повинна належним чином заявити відповідне клопотання про їх компенсацію із поданням усіх підтверджуючих документів, як це передбачено статтями 123, 126 ГПК України [9]. Таким чином, гарантійно-компенсаційна функція реалізується лише у випадку активного процесуального захисту стороною своїх прав та належного документального підтвердження витрат.

Суто спеціальними функціями субінституту витрат на професійну правничу допомогу можна визначити такі.

Процесуально-регулятивна яка полягає у нормативному впорядкуванні процедур, що забезпечують формалізований порядок заявлення, підтвердження та оцінки витрат на правничу допомогу в судовому процесі. Ця функція забезпечує формальні (нормативні) рамки для реалізації сторонами свого процесуального права на відшкодування понесених витрат, і водночас — обмежує можливість зловживання відповідним правом шляхом подання завідомо необґрунтованих або недокументованих вимог про їх відшкодування.

Оціночно-критеріальна функція яка полягає у встановленні певної «міри» процесуальної належності, якої мають дотримуватись сторони, реалізуючи свої права у судовому провадженні. Зміст цієї функції зводиться до того, що суд, вирішуючи питання про компенсацію витрат на правничу допомогу, не просто перевіряє наявність підтвердних документів чи факт сплати, але й оцінює, наскільки відповідні витрати є виправданими з огляду на перебіг справи, ступінь участі сторони у процесі, її поведінку, дотримання принципу добросовісності, активності тощо.

Важливою функцією субінституту витрат на правничу допомогу слід визначити правничо-ідентифікаційну, яка полягає у встановленні критеріїв ідентифікації правової природи наданих адвокатом послуг у межах судового провадження. Йдеться не лише про формальне віднесення

цих витрат до загальної категорії судових витрат, а про їх якісне нормативне віднесення саме до субінституту професійної правничої допомоги. Саме в межах цього субінституту суди, адвокати та сторони повинні розмежовувати, які юридичні дії (чи послуги) можуть визнаватись такими, що відповідають ознакам професійної правничої допомоги відповідно до господарського процесуального законодавства, а які будуть виходити за межі адвокатської діяльності або є суто технічними.

На практиці правничо-ідентифікаційна функція знаходить відображення в низці рішень, де суди проводять аналіз, чи відповідають заявлені до компенсації витрати визначеному законом виду правничої допомоги. Так, у постанові Південно-Західного апеляційного господарського суду від 07 квітня 2025 року у справі № 916/4275/24 [10] суд чітко зазначив, що послуги з підготовки копій позовної заяви та поштова відправка не належать до правничої допомоги, оскільки не передбачені вказаним законом. Аналогічний підхід застосовано в ухвалі Верховного Суду від 04 листопада 2019 року у справі № 9901/264/19 [11].

Вважаємо, що вищенаведені функції субінституту витрат на професійну правничу допомогу відображають його складну правову природу та багатовимірний вплив на господарський процес. У межах цього субінституту реалізуються, як загальні функції інституту судових витрат – гарантійно-компенсаційна, охоронна та превентивна, так і спеціальні функції, притаманні саме йому, – процесуально-регулятивна, правничо-ідентифікаційна та оціночно-критеріальна. Кожна з них виконує самостійне завдання у забезпеченні реалізації права на правничу допомогу, сприяє справедливому розподілу процесуальних витрат, формуванню єдності судової практики та дотриманню публічних інтересів. Сукупно вони формують цілісний механізм, який не лише регулює порядок відшкодування такого виду судових витрат, але й відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до правосуддя.

Висновки. Витрати на професійну правничу допомогу в межах господарського процесуального права утворюють окремий субінститут, що є невід’ємною складовою інституту судових витрат. На підставі аналізу законодавства та наукової літератури встановлено, що цей субінститут поєднує матеріально-правові та процесуально-правові елементи, спрямовані на забезпечення реалізації права на правничу допомогу та справедливого розподілу процесуальних витрат. Основна особливість субінституту полягає не лише в реалізації функцій притаманних всьому інституту судових витрат (гарантійно-компенсаційної, охоронної та превентивної), але й у виконанні спеціальних функцій, а саме процесуально-регулятивної, оціночно-критеріальної та правничо-ідентифікаційної, які безпосередньо сприяють забезпеченню принципів справедливості, доступу до правосуддя та рівності сторін у судовому процесі.

Сукупність вказаних функцій формує багатовимірний механізм, який забезпечує не лише розподіл і компенсацію витрат, але й засади судочинства, визначених Конституцією України та процесуальним законом. Врахування специфіки цих функцій у господарському процесуальному законодавстві та судовому правозастосуванні має надати можливість удосконалити практику відшкодування витрат на професійну правничу допомогу та сприяти підвищенню довіри до судової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс: підручник / під ред. Ю.Н. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 436 с.
2. Устюшенко С.Е. Судові витрати в цивільному процесі України: Дисертація доктора філософії: 081 – Право. Одеса, 2021. 190 с.
3. Резнікова В.В. До питання про поняття господарського процесу. *Економіка та право. наук. журн.* Київ. Серія, Право. 2015 № 2 (41) С. 38–44.
4. Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: Монографія / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. 176 с.
5. Богомол О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України: Дисертація кандидата юридичних наук: 12.00.04. Одеса, 2013. 224 с.
6. Колісник С.А. Витрати, пов’язані із розглядом справ адміністративними судами в Україні: Дисертація кандидата юридичних наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 206 с.

7. Степанова Т.В. Загальні основи процесуального права у схемах: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. С. 1438. Ст. 282.
9. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
10. Постанова Південно-Західного апеляційного господарського суду від 07 квітня 2025 року у справі № 916/4275/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126391219>.
11. Ухвала Верховного Суду від 04 листопада 2019 року у справі № 9901/264/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85450247>.